

15. Грушевський М. Історія України-Русі. – К.: Наукова думка, 1997. – Т.9. – С.987.
16. Савур-могила. – К.: Дніпро, 1991. – С.59.
17. Старік О. Характерники та народна уява. – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С.135.
18. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.287.
19. Там же. – С.335.
20. Там же. – С.237-238.
21. Там же. – С.576.
22. Костомаров Н. Афанасій Филиппович. СС. Кн.5. – СПб.: Изд. Общества для пособия нуждающимся літераторам, 1905. – С.588.
23. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.287.
24. Милорадович В. Українська відьма. – К.: Веселка, 1993. – С.49-50.
25. Яковенко Н. Вказ. праця. – С.69.
26. Там само. – С.69.
27. Петров С. Крутой маршрут Богдана Хмельницкого//Секретные материалы. – К., №24, 2007. – С.30.
28. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.754.
29. Милорадович В. Вказ. праця. – С.52.
30. Костомаров Н. Богдан Хмельницький. – С.320.

SUMMARY**Igor Antchyshkin**

The article examines the role prophecies, legends and magic's, which formation for ukrainian peoples war at independence to middle XVII age, thereat make analysis them etymology. The war between polish and ukrainian peoples were groundwork for innovations in life spirit people twins.

Key words: Kazaks, legend, saint, prophecy, magician, hag, sin, portent.

Василь Менько**ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ
ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ:
ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ
ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Проаналізовано науковий доробок та внесок українських істориків кінця ХІХ – на початку ХХ ст. у вивченні теорій походження православних церковних братств. Показано основні здобутки і тенденції теми, з'ясовано ступінь дослідження окремих аспектів проблеми і виявлено маловивчені питання.

Ключові слова: братства, історіографія, митрополія

Історія церковних братств Київської митрополії зберігає чимало дискусійних питань. Так, у літературі неоднозначно трактуються проблеми, пов'язані із походженням, їх типологією, причинами тривалої і жорстокої боротьби проти унії. Сьогодні варто визнати, що різноманітні версії про генезу братств, які висловлювались у різний час різними дослідниками, можна і потрібно брати до уваги, але з певною долею поміркованості, позаяк більшість з них перетворилась на історіографічний факт.

Незважаючи на вагомість досліджуваної теми для історіографічних студій, досі відсутні спеціальні праці, присвячені студіям над православними братствами. Проблема має кілька дослідницьких аспектів, які досі неоднозначно трактуються в історіографії, або ж є малодослідженими. В історіографічному аспекті привертають увагу публікації М.Капралія¹, І.Паславського², Ю.Шустової³, С.Лукашової⁴ та Л.Тимошенка⁵.

Мета – виявлення особливостей у підходах українських істориків кінця XIX – на початку XX ст. до проблеми теорій походження православних церковних братств Київської митрополії, охарактеризувати процес нагромадження історичних знань, основні риси, здобутки та недоліки напрацювань.

Перші ґрунтовні історико-церковні дослідження, пов'язані з архівними пошуками та наступною публікацією нових джерел, припадають на другу половину XIX – початок XX ст. В результаті потужної археографічної діяльності Петербурзької, Київської та Віленської комісій, наукових товариств Київщини, Волині та Поділля було створено корпус документальних джерел церковної історії, який спричинив значний поступ у вивченні історії православ'я. Найбільше документів було опубліковано в архео-графічних збірниках (Київ, Петербург та Вільно)⁶. Прикметно, що саме тоді створювалися кафедри церковної історії, які відкривалися не тільки при духовних академіях, але й в університетах. Зростає кількість кваліфікованих істориків церкви, пишуться дисертації, видаються фундаментальні праці. На історико-філологічних факультетах університетів запроваджено курс церковної історії⁷. Історіографічний процес та поживлення археографічної діяльності значною мірою каталізувався соціальним замовленням російського уряду, яке, в розрізі теми, проявлялось у таких напрямках: оскарження історичної Польщі та виправдання русифікаторської політики, а також історичного обґрунтування теорії «православие-самодержавие-народность». Цілісна «об'єктивна» історія російської православної церкви повинна була ідеологічно виправдати політико-релігійні перетворення російського уряду на новоприєднаних територіях, особливо після польських повстань 1830-1831 та 1863-1864 рр.

На концепції дослідників православного спрямування впливала російська офіційна історіографія, яка традиційно розглядала історію церкви в Україні в загальноімперському контексті. Щоправда, в історичній літературі побутувало визначення «Западнорусская церковь», яке вживалося як синонім Київської митрополії, проте російські історики так і не змогли піднятися до визнання етноконфесійної самобутності та окремішності українсько-білоруського православ'я⁸.

Історіософські та теоретико-методологічні засади тогочасної історіографії викладені М.Потульницьким⁹. Українська історична наука, особливо наприкінці XIX – на початку XX ст., розглядається ним у контексті національного відродження, політизації українського національного руху, адже саме у той період історія перетворювалась у могутній засіб формування національної свідомості. Історіографія доби позитивізму, як і на початку XIX ст., у період романтизму, опинилась під сильним і всеосяжним тиском політики й ідеології.

На думку Л.Зашкільняка, наприкінці XIX - на початку XX ст. назріває перехід від класичної до модерністської історіографії¹⁰. У цей період провідними течіями в українській та російській національних історіографіях стають позитивістський соціологізм, збагачений уявленнями про роль суб'єктивних психологічно-духовних чинників у поясненні минулого, який розгалужується на т. зв. народницький та державницький напрями, та неоромантичний напрямок, який ґрунтувався на суб'єктивно-інтуїтивних принципах, що спрямовували до пошуків неповторних та індивідуальних духовно-культурних явищ, властивих як кожній особистості, так і груповим особам – націям.

Українське національно-культурне відродження в Росії XIX ст. викликало великий інтерес до історії України. Перші спроби зрозуміти природу і суть братств як історичного явища належать Н.Костомарову. Виникнення братств він відносив до кінця XVI ст., причому їх організаційне оформлення було результатом запозичення західноєвропейським братствам, особливо єзуїтським. Серед мети і завдань братств історик відмічав головним чином благодійні функції але при цьому оцінював їх впливовіші сили в процесі формування національної самосвідомості в Україні¹¹. Він оцінював братства як головну зброю релігійного відродження і вважав, що вони репрезентували ідею свободи і вернули релігійне життя України до чистого, апостольського християнства. Таку ж оцінку дає Костомаров і в пізніших своїх працях¹².

Високо оцінив роль братств в історії України П. Куліш. Дослідник вступає в полеміку з Костомаровим на рахунок походження братств, вважаючи,

що вони виникли не в кінці XVI ст., а в XV ст., і включали в собі функції церковних патронів і мали багато спільного з цеховим устроєм міст. Зв'язок православних братств з західноєвропейськими, на його думку, була не у запозиченні організаційних принципів, навпаки, він неодноразово підкреслював самобутність братств і їх відмінність, як від цехів, так і від інших релігійних союзів. Куліш відмічав внутрішнє єднання західноєвропейської Реформації і національно-культурного відродження в Україні і говорив про взаємозв'язок процесів, який відбувався у східних землях Речі Посполитої в західноєвропейських країнах. Вплив ідеології протестантизму виразилась у сприйнятті ідей свободи особистості, особистої активності в справі захисту віри, і братства стали провідниками цих ідей на православних землях¹³.

Представники історичної школи Київського університету В. Антонович, О. Левицький, М. Драгоманов розглядали братства виключно як релігійні організації, відмічаючи їх внесок в збереження чистоти православного віросповідання. Виникнення братств В. Антонович відносив до 80-90 рр. XVI ст. і пов'язував це з грамотами східних патріархів, які власне і санкціонували їх існування і визначали їх статус в структурі православної церкви¹⁴. Історик вперше висунув припущення, що братства і козацтво являли собою єдину силу в боротьбі з унією.

О. Левицький, так як і інші історики православної орієнтації, вбачав основне завдання братств в оновленні церковного життя, підкреслював, що це була нова церковно-суспільна сила, яка була здатна з середини відродити церкву і вплинути на «покращення церковної ієрархії». Дослідник відмічав, що ці організації стали джерелом відродження української православної церкви в XVII ст. Дослідник вважав, братства виникли в середині XV ст., а в з 1586 р. в їх діяльності починається новий етап¹⁵. Так само як і Куліш, Левицький порівнював українські братства кінця XVI ст. з братськими союзами перших століть християнства і вважав, що в основі братських організацій лежить головний принцип православ'я – соборність. Він висунув гіпотезу про подвійну роль братств в історії: по-перше, як організацій, які найбільш повно втілили в своїй діяльності ідеї протестантизму¹⁶, по-друге, як корпорацій, які стали одною із головних причин виникнення унії 1596 р. така трактовка значення братств в історії України і причин виникнення унії не отримала подальшого поширення серед дослідників, проте погляди на братства як на носіїв ідей української Реформації розроблялися в подальшому істориками різних шкіл і напрямків.

Концептуальну основу братського руху в Україні висунув М. Драгоманов, який запропонував історіософський аналіз української історії і

братського руху загалом. Діяльність братств дослідник розглядав у контексті європейських релігійних рухів XVI ст., вважаючи головною рисою братств прагнення до реформи церкви по протестантському зразку, що являлось наслідком взаємозв'язку культурних процесів, які протікали в Україні і в Західній Європі. Тим не менше він підкреслював своєрідність «православної Реформації», яка протікала на українських землях, і відсутність прямих запозичень із протестантської ідеології. Братства продовжували залишатися на суцільно православних позиціях, і їх традиціоналізм завадив реформаційним процесам в східних землях Речі Посполитої¹⁷.

Велика заслуга М.П.Драгоманова і О.І.Левицького в тому, що вони почали розробляти ідею про вплив західноєвропейської Реформації на братський рух України, про загальні і специфічні риси «реформаторських» ідей, які поширились в Україні у XVI-XVII ст.

Ряд церковно-історичних документів, розвідок, бібліографічних нотаток і рецензій на праці з історії церкви XVII-XVIII ст. публікувались у журналі «Киевская Старина». Засновник журналу Ф.Лебединцев за фахом був істориком церкви і тому, завдячуючи зв'язкам з духовними особами, в перші роки функціонування часопису церковно-історичний спектр тут був представлений особливо сильно. При Лебединцеві журнал мав навіть заступництво Синоду. Проаналізуємо одне з досліджень історика на тему церковних братств, що було вміщено в декількох числах журналу «Киевские епархиальные ведомости» за 1862 рік. Його монографічна дослідницька праця «Братства» розглядає це унікальне явище не лише з позиції історичного минулого, але й потреб тогочасного суспільного життя¹⁸. Розпочинаючи розповідь про братства висловлюванням Д.Зубрицького: «Стоїть і нині цей могутній дуб віковий» автор простежує витоки громадських об'єднань. Ф. Лебединцев простежує витоки братств з традицій дохристиянської Русі, як узаконені громадські обіди в урочі дні. Об'єднання осіб, які облаштовували святкові обіди, називалось братчиною або братством¹⁹. Згідно з Ф.Лебединцевим перші церковні товариства, як предтечі пізніших братств, виникли на Русі ще у X ст., а вже у XV ст. вони набули прав місцевого самоврядування з власним судом і самоуправлінням²⁰.

Обґрунтовуючи думку про значно активний розвиток братського руху в Україні, аніж на московських теренах, автор вбачав у цьому суспільний характер, насамперед «введення маґдебургського права, цехового влаштування», а також високу моральність населення²¹.

Серед публікацій про діяльність братств на Київщині²² виділяється стаття М.Максимовича «Записки про перші часи Київського Богояв-

ленського братства», яка подаючи історичну ретроспективу, розглядає доробок українських дослідників цієї теми²³.

Заслугує на увагу дослідження А. Максимовича присвячене Луцькому Хрестовоздвиженському братству. Так, він стверджував, що братство було засноване у 1617 р. ієромонахом Герасимом Микуличем. 4 травня 1618 р. братство отримало королівський привілей на спорудження церкви, школи та лікарні, а в 1620 р. місцевий монастир отримує від патріарха Кирила право Ставропігії. Звертає увагу дослідник і на існування молодшого Юріївського (Георгіївського) братства та подає його коротку історію²⁴.

Отже, українськими істориками кінця XIX – на початку XX ст. був зібраний та опрацьований доволі великий фактографічний та джерельний матеріал про становище православних братств і церкви загалом в останній третині XVI – XVII ст. Київської митрополії.

Проблеми теорій походження православних братств в українській історіографії мають великі перспективи для їх подальшого дослідження. Можливим є виділення окремих історіографічних аспектів окресленої проблематики, як наприклад, процес інституційного оформлення православних братств.

1. Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – Вип. 1. – Київ-Львів, 1992. – С. 54-71
2. Паславський І. Суспільно-культурна діяльність Львівського братства кінця XVI – першої половини XVII ст. в оцінці української історіографії // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. Доповіді та повідомлення... – Львів, 1996. – С. 43-51.
3. Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства как исторический источник (1586-1788). Автореферат дисс. ...канд. истор. наук. – М., 1998
4. Лукашова С.С. Взаимоотношения клира и объединений мирян в восточных землях Речи Посполитой в конце XVI-го века. Автореферат дисс. ...канд. истор. наук. – М., 2001
5. Тимошенко Л. Ставропігія церковних братств у контексті Берестейської унії. Історіографічний аспект // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича/Відп. редактор М. Крикун. – Львів, 2006-2007 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наук. праць. Вип. 15 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 250-267.
6. АЮЗР. – К.: Губернская типография, 1872. – Ч.1. – Т.5. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620-1694 гг.). – 11+172+488 с.; АЮЗР. – К.: Изд. Н.Т.Корчак-Новицкого, 1888. – Ч.2. – Т.2. Акты для истории Провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века (1654-1697 гг.). – XLIX+633+XXXVI с. ; АЮЗР. – К.:

- Изд. Н.Т.Корчак-Новицкого, 1904. – Ч.1. – Т.10. Акты, относящиеся к истории Галицко-русской православной церкви (1423-1714 гг.). – 28+967 с.; АЮЗР. – К.: Изд. Н.Т.Корчак-Новицкого, 1904. – Ч.1. – Т.11. Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства (1599-1702 гг.). – 158+772 с.; АЮЗР. – К.: Изд. Н.Т.Корчак-Новицкого, 1904. – Ч.1. – Т.12. Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства (1586-1881 гг.). – 123+748 с.
7. Лебедев А.П. Церковная историография в основных ее представителях с IV-го века до XX-го. – Изд. 2-е, пересмотр. – СПб: Б.и., 1903. – 610 с.
  8. Карашевич П. Очерк истории Православной Церкви на Волыни. – СПб: Тип. Королева и комп., 1855. – 156 с.; Демьянович М. Иезуиты в Западной России // Журнал Министерства народного Просвещения. – 1871. – Ч.8. – С. 181-236; Ч.9. – С. 1-46; Ч.10. – С.250-279; Ч.11. – С.40-86. Ч.12. – С. 180-231.; Папков А. Братства. Очерк истории западно-русских православных братств. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра: Собственная типография, 1900. – 4+44+291+22+5+XXXIX+XXIV с.; Соловьёв С. История России с древнейших времен. – Кн.VII. – Т.13-14. – М.: Изд. социально-экономической литературы, 1962. – 726 с. ; Чистович И. Очерк истории западнорусской Церкви. – СПб: тип. Департамента уделов, 1884. – Ч. 2. – 424 с.
  9. Потульницький В. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII-XX століть. - К: Либідь, 2002. – 480 с.
  10. Зашкільняк Л. Історична концепція М.Грушевського в контексті східно-європейської історіографії початку XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.32. – Львів, 1997. – С.110-118.
  11. Костомаров Н.И. Об отношении русской истории к географии и этнографии // Собр. соч. СПб., 1903. Т. 3. – С. 719.
  12. Костомаров Н.И. Князь Константин Константинович Острожский //Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. СПб., 1874. Вип. 3. – С. 535-561.
  13. Куліш П.А. Отпадение Малоросии от Польши (1340-1654). Т. 1 // Чтения в Обществе любителей истории и древностей Российских. 1888. Кн. 2. Ч.3. – С. 27.
  14. Антонович В.Б. Об уни и состоянии православной церкви с половины XVII до конца XVIIIст. // АрхЮЗР. Киев, 1871. Ч. 1. Т. 4.
  15. Левицький О. Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-Литовській державі в кінці XVI ст. та Унія // Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI-XVIII ст. Львів, 1900. – С. 1-80.
  16. Левицький О. Социнианство в Польше и Юго-Западной Руси // Киевская старина. 1882. Т. 2. – С. 25-27.
  17. Драгоманов М.П. Попереднє слово // Громада: Українська збірка, упорядкована М.Драгомановим. Женева, 1878. – С. 25-26.
  18. Денисенко В.А. Часопис «Киевские епархиальные ведомости» в історії національно-духовного життя України(1861-1918 рр.). Історичний огляд, редактори, систематичний покажчик видання. Науково-довідкове видання/ Наук. ред. І.І.Дробот; Нац. пед. університет ім. М.П.Драгоманова. – К., «Планета». 2006. – С. 53.

19. Лебединцев Ф. Братства // Киевские епархиальные ведомости. 1862. - № 8. – С. 254.
20. Лебединцев Ф. Братства // Киевские епархиальные ведомости. 1862. - № 8. – С. 262.
21. Лебединцев Ф. Братства // Киевские епархиальные ведомости. 1862. - № 8. – С. 263.
22. Обязанности Братства в селе Антоновке [Киевская губернія, Сквирский уезд] // Киевские епархиальные ведомости. 1862. – № 22. – С. 713-717; Успенский Н. Церковное цеховое Братство местечка Чернобыля // Киевские епархиальные ведомости. 1862. - № 24. –С. 295.
23. Максимович М. Записки про перші часи Київського Богоявленського братства// Киевские епархиальные ведомости. 1865. – № 21.– С. 783-787.
24. Максимович А.М. О памятниках Луцкого Крестовоздвиженского братства // Максимович А.М. Собрание сочинений. – Т.1. – Отдел исторический. – К.: Тип.М.П.Фрица, 1876. – 847с.

SUMMARY**VASYL'MEN'KO****THEORIES OF ORIGIN OF ORTHODOX CHURCH FRATERNITIES :
FEATURES OF INTERPRETATION IN UKRAINIAN HISTORICAL SCIENCE
IN THE END XIX - AT THE BEGINNING XX OF CENTURY**

In the article is analysed scientific work and payment of the Ukrainian historians of end of XIX - at the beginning XX of century in the study of theories of origin of Orthodox church fraternities. Basic achievements and tendencies of theme are shown, the degree of research of separate aspects of problem is found out and discovered insufficiently known questions.

Keywords: fraternities, historiography, metropole.